

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.060>

УДК 811.161.2+811.161.1'27

О. М. ПАЛІНСЬКА, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту славістики, Ольденбурзький університет ім. Карла фон Осецького
вул. Аммерлендер Теерштрассе, 114 – 118, м. Ольденбург, Німеччина, D-26129
E-mail: palinska_o@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2623-7164>

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ ЦЕНТРУ І ПІВДНЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРИКОДОВОСТІ (УКРАЇНСЬКА – РОСІЙСЬКА – ЗМІШАНЕ МОВЛЕННЯ)

У статті проаналізовано особливості формування мовної ідентичності в Центрі й на Півдні України — ареалах поширення українсько-російської двомовності та змішаного мовлення. З'ясовано зв'язок між основною мовою респондентів і чинниками формування мовленнєвої компетенції (мова батьків та спілкування в родині, мовне оточення, мова шкільного навчання, мова книжок, телебачення та інтернету). Виявлено статистичні кореляції цих чинників і специфіку центрального й південного регіонів України щодо мовної соціалізації їхніх мешканців. Дослідження здійснювалось на основі даних соціолінгвістичного опитування, проведеного в регіоні у 2014—2021 рр., а також глибинних напівструктурованих інтерв'ю з носіями змішаного мовлення.

Ключові слова: мовна соціалізація, мовна ідентичність, українсько-російське змішане мовлення

1. ВСТУП

Сучасна мовна ситуація в Україні, для якої характерне активне співіснування української та російської мов, а також наявність українсько-російського змішаного мовлення (УРЗМ), або ж суржику¹, часто спричинює гарячі дискусії — як у політичній площині, так і серед пересічних

¹ Слово «суржик», хоча й інтуїтивно зрозуміле всім носіям української, не має чіткої термінологічної окресленості, а також нерідко містить негативні конотації, тому ми послуговуватимось нейтральним терміном «українсько-російське змішане мовлення» (УРЗМ), маючи на увазі мовлення, яке містить фонетичні, морфологічні й морфосинтаксичні елементи з обох мовних кодів або ж гібридні елементи, незалежно від об'єму використання кожного з мовних кодів і причин їх змішування.

українців. З цього приводу висловлюють протилежні думки: прихильники національно орієнтованої держави висловлюються за повний перехід у всіх сферах на українську мову; їхні опоненти, апелюючи до збереження прав національних меншин, відстоюють право російськомовних громадян на використання своєї мови не лише у приватному спілкуванні, а й у сфері освіти, політики, послуг тощо. У цьому контексті особливої ваги набувають мовна соціалізація і формування мовної ідентичності.

Метою дослідження є визначення факторів, що впливають на формування мовної ідентичності мешканців центрального та південного регіонів України з урахуванням поширеності українсько-російської двомовності й використання змішаного українсько-російського мовлення, вагомості кожного з цих факторів, а також особливостей мовної соціалізації мешканців кожного із зазначених регіонів.

Дослідження здійснене в рамках таких проектів: *Варіативність і стабільність у змішаному субстандарті у широкому і стабільному в часі мовному контакті: українсько-російська змішана мова в Україні (2014—2019)*² і *Гібридизація з двох боків: українсько-російське та російсько-українське змішування кодів в контексті соціолінгвістичної ситуації на півдні України вздовж узбережжя Чорного моря* (з 2019)³. У рамках проектів було проведено масштабне закрите опитування 1400 респондентів із 56 міст з 11 областей у центральному регіоні (далі в тексті — Центр) і 1200 з 74 населених пунктів у трьох причорноморських областях (Південь). Також із респондентами, які назвали змішане мовлення своїм основним мовним кодом, були записані так звані відкриті (напівструктуровані) глибинні інтерв'ю — 136 у Центрі (2014 р.) і 102 на Півдні (2020—2021 рр.). Далі в роботі послідовно зіставляються дані з центрального й південного регіонів: в обидвох українська і російська мова активно контактують, але Центр назагал є більш українськомовним, тимчасом як на Півдні більш поширена російська (Hentschel & Taranenko, 2021) (пор. рис. 1), і можна припустити, що мовні практики, а також мовна соціалізація та спілкування представників різних поколінь, реалізуються за неоднаковими сценаріями.

Значний об'єм як кількісного, так і якісного матеріалу дає можливість, з одного боку, використовувати для визначення загальних тенденцій статистичні методи дослідження, зокрема факторні таблиці (таблиці спряженості) й розрахунок хі-квадрата та сили ефекту V, які дозволяють встановити наявність або відсутність статистично значущого зв'язку між різними факторами, а з другого — послуговуватися інструментарієм якісного аналізу, оскільки висловлювання респондентів з інтерв'ю надають додаткову аргументацію щодо встановлених кількісними методами фак-

² Проект був підтриманий Фондом Ф. Тіссена (Fritz-Thyssen-Stiftung); його очолив Г. Гентшель (Ольденбурзький університет, Німеччина). Партнерами в Україні виступили київські колеги О. Тараненко (лінгвістика) і М. Чурилов (соціологія). Цей проект охоплює 11 центральноукраїнських областей — від Хмельницької на заході до Харківської на сході (докладніше див. Рис. 1). Опис проекту і бібліографія: Variabilität und Stabilität.

Рис. 1. Карта досліджуваного регіону з визначенням ареалів на основі мов / кодів, які респонденти використовують у повсякденному спілкуванні

Джерело: Hentschel & Taranenko, 2021, p. 294. Ареали: I—II: переважає українська мова; III: змішане мовлення; IV—V: російська мова.

тів, розкривають мотивацію мешканців регіону щодо вибору мовних кодів у різних ситуаціях. Поєднання кількісних і якісних методів допомагає усебічно проаналізувати досліджувані явища й уникнути як суб'єктивності, неминучої під час спостереження за окремими фактами, так і надмірних узагальнень, які трапляються у виключно статистичних дослідженнях.

2. НАЦІОНАЛЬНА І МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОРИ МОВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Національна (етнічна) ідентичність є різноаспектним і комплексним поняттям, яке досить складно окреслити вичерпно й однозначно. Вона «складається зі спільних цінностей та таких установок, як культура, мова, релігія, родовід і колективний досвід, завдяки яким певна спільнота відрізняється від інших» (Blankenhorn, 2003, с. 27).

Мовна ідентичність особистості є частиною особистої ідентичності (за спостереженнями Л. Масенко на основі досліджень Х. Петрів та Т. Федорчук — визначальною; Масенко, 2020, с. 130—134). Це «одна

³ Проект фінансується в рамках австрійсько-німецької співпраці FWF — Der Wissenschaftsfonds і DFG — Deutsche Forschungsgemeinschaft, здійснюється під керівництвом Т. Ройтера (Австрія) і Г. Гентшеля (Німеччина) у співпраці з М. Чуриловим, О. Тараненком (Київ) і Т. Кузнецовою (Одеса). Дослідження проведене в Одеській, Миколаївській і Херсонській областях. Опис проекту і бібліографія: Hybridisierung von zwei Seiten.

з самобутніх характеристик людини, які передаються через приналежність до соціальних груп, таких як нація чи етнос, а також до сім'ї, *peer groups* або професійних груп. Які саме характеристики окремі особи вважають частиною своєї ідентичності, залежить від їхніх власних актуальних установок, тобто особиста ідентичність також може конструюватися» (Kittel et al., 2018, с. 90).

У багатомовних спільнотах мова може перетворитися на центральний концепт, символ етнічної ідентичності або ж, навпаки, нівелюватися, звестися виключно до засобу спілкування — так відбувається, зокрема, у національних групах, які живуть в іншомовному оточенні й асимілювалися в мовному плані, але зберігають певні культурні особливості; у таких групах поняття рідної мови набуває не функціонального, а виключно символічного значення (пор. Хентшель & Тараненко (2015, с. 23) про відмінності між символічним сприйняттям рідної мови та практичним використанням мовних кодів; також Blankenhorn (2003, с. 28—29) щодо німців Сибіру).

Мовна й етнічна ідентичності взаємопов'язані, і нерідко мовний контакт, який спричинює виникнення змішаного мовлення, поєднується також зі змішуванням ідентичності на «прикордонних» територіях (пор. Danulyenko, 2016, с. 94). Щоправда, недавні спостереження в українсько-білоруських прикордонних зонах, зокрема в північно-західній частині Чернігівської області, засвідчують протилежне, а саме зміни на користь української ідентичності, незалежно від мови спілкування (Del Gaudio, 2020, с. 197—199). Утім, ця тенденція потребує подальшого дослідження на ширшому матеріалі.

Щодо України загалом також говорять про значну невизначеність мовної ситуації, що зумовлено «наявністю великої кількості населення з нечіткою мовною поведінкою (15—20 % від загалу жителів держави), яке залежно від політичної ситуації може змінювати мовну ідентичність» (Лозинський, 2010, с. 29). Також дослідники окреслюють різновиди додаткової етномовної ідентичності, яка має ознаки двоїстої та дифузної ідентичностей та накладається на основну ідентичність — українці (Брага, 2019, с. 124).

Мовна ідентичність людини формується з дитинства, проте вона безперервно змінюється в різних ситуаціях та комунікативних актах протягом життя залежно від наміру мовця. Мова є конструктором таких різновидів ідентичностей, як культурна, релігійна, національна, етнічна, соціально-класова, професійна, особистісна, гендерна, сімейна (Гончарова, 2015, с. 66—67). Фактори формування мовної ідентичності, найважливішими з яких можна назвати родину, школу (або ширше освіту) й оточення, здійснюють різновекторний вплив, а сформована під впливом різних факторів мовна ідентичність, своєю чергою, також може впливати на сприйняття оточення і формування групової ідентичності. О. Данилевська в дослідженні мовлення українських школярів на основі анкетування засвідчує, що респонденти у своєму шкільному оточенні

помічають більше російської мови, якщо самі є російськомовними, і навпаки: так, ті, хто розмовляють російською, вважають шкільне середовище російсько- або двомовним у 68,3 % випадків, тоді як понад 70 % українськомовних оцінюють його як переважно українськомовне (Данилевська, 2019, с. 166—167). Мовна ідентичність реалізується в категоріях «свого / чужого», які стосуються як власне мовних кодів, так і мовно-культурних груп (Палинська, 2019).

2. АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мовна соціалізація дітей і формування їхньої мовної ідентичності залежить від низки факторів: мови (мов) їхньої родини, оточення, шкільного навчання, престижу кожного з ідіомів та ін. Розгляньмо, як ці фактори реалізуються в мешканців досліджуваних регіонів.

2.1. Вплив спілкування в родині

Респонденти у відкритих інтерв'ю часто згадують про переважний вплив сімейного спілкування на те, якою мовою розмовляють діти, і про спадкоємність у засвоєнні мови:

(1) *Хай яка вона [своя мова] там не буде, але вона (...) розмовляли батьки мої, діди, бабушка, там, дитина моя розмовляє (С-553⁴);*

(2) *Но есть, шо діти, я кажу, вчать [в садочку] віршиків по-українськи. Ну, а между собой діти все одно спілкуються так, як уже ж привикли вдома (С-1305);*

(3) *Видно, в них [батьків] батьки розмовляли так. Вже звичайно від них перейшло на нас (S-1146);*

(4) *Всьо завісім від батьків. Якщо батько буде вчити свою дитину української мови, тоді українська мова буде розвиватися, якщо не, тоді не (S-941).*

Разом з тим респонденти, говорячи про зв'язок між сімейним мовленням і тим, якою мовою розмовлятиме дитина, рідко згадують про можливості самим свідомо впливати на цей процес, покращувати якість мовлення дитини, контролюючи власне мовлення. Більше того, вони нерідко констатують своє погане володіння мовою, сподівання, що діти розмовлятимуть краще, і при цьому небажання змінювати власні мовні звички:

(5) *Наші вже діти, вже внуки, вони вже будуть, я надіюся, шо будуть говорити чисто по-українськи, на українській мові (...). Ми вже старі, то ми вже так привикли (С-135);*

(6) *Можє со времєнєм, с годами це прийде до людей. Якщо зараз дітей начнуть вчить... Це вже наші внуки зможуть перейти на український язык чисто, потому што вже їх так учать, вже їх так заставляють кругом,*

⁴ Цитати з інтерв'ю, записаних у рамках обох проектів, подано українською (для українського і змішаного мовлення) або російською (для російського) кирилицею, зі збереженням деяких мовних особливостей респондентів. Основні соціодемографічні характеристики респондентів наведено в Додатку 1.

то може перейдуть. А так людина не може перейти різко зі свого язика... він думає на цьому язичу, він так виріс (S-1224).

Власну активну готовність впливати на формування мовних компетенцій дитини висловлюють лише поодинокі респонденти:

(7) І треба старатися і дітей вчить, і. Я, он, своїх учу. Ну, щоб вони... Хотя і, ну, не сильно, конешно, може, там, і, геть, там, розумію. (...) А так, то да, стараюся (С-1268);

(8) Но з дитиною я хочу говорить українською мовою, я хочу, щоб вона знала українську мову (...). Я хочу, щоб моя дитина говорила українською, вот я буду старатися. І якщо кождий от так візьме і почне з себе, то тільки тоді ми зможем (S-1326).

(Варто відзначити, що у прикладі (8) твердження є виключно декларативним — це 20-річна респондентка, у якої ще немає дітей, і, з її ж слів, вона вперше замислилася про те, якою мовою розмовлятиме зі своїми майбутніми дітьми).

Розгляньмо на основі соціологічного опитування особливості родинного спілкування респондентів, а саме мовні коди, які вони використовують у спілкуванні з різними поколіннями родичів. Таблиці 1 і 2 демонструють відмінності в мовній поведінці респондентів залежно від вікової групи адресатів їхнього мовлення. Респонденти могли давати більше однієї відповіді на ці запитання (таким чином, сума процентів у фрагменті рядка для вікової групи перевищує 100), причому це могло означати як те, що є різні родичі певної вікової групи, у спілкуванні з якими використовують різні мовні коди, так і те, що з тими самими родичами розмовляють по-різному. Більшість цих відмінностей не є статистично значущими ($p > .05$) і/або мають слабку силу ефекту V , але окремі особливості потребують докладнішого аналізу.

Слід мати на увазі, що дані цих таблиць відрізняються не тільки регіонально (центральні й південні області України), а й за часом збору матеріалу (червень 2014 і лютий 2020 відповідно). Цей невеликий часовий проміжок є досить суттєвим, адже перше опитування проводилось невдовзі після Революції гідності й початку російської агресії, на хвилі патріотичного піднесення, а друге — шість років потому, коли відсутність миттєвих позитивних змін у політичній та економічній ситуації призвели до значного розчарування серед населення. Оскільки ж опитували те, як самі респонденти оцінюють власні мовні практики, а не фіксували об'єктивну картину того, як і в якому обсязі вони використовують кожен з мовних кодів, як під час аналізу мовного матеріалу, то можна припустити (хоча це, звісно ж, потребує додаткових емпіричних досліджень), що в Центрі України респонденти були частково схильні завищувати свої оцінки використання української (і навпаки — занижувати стосовно російської), тоді як на Півдні ці дані, ймовірно, більш об'єктивні.

Порівняння обох таблиць демонструє загальну тенденцію: українськомовні респонденти частіше використовують російську мову для спілкування з родичами різного віку на Півдні, ніж у Центрі (пор. у спіл-

куванні з дітьми — 17 і 6 % відповідно). Використання ж української російськомовними не залежить від регіону та становить близько 10 % у спілкуванні зі всіма поколіннями, крім найстаршого: тут українську використовує майже кожен п'ятий респондент. Ті, хто зазвичай послуговуються змішаним мовленням, в обох регіонах діють схожим чином: зі старшими родичами розмовляють частіше українською (24/21 %), ніж російською (7/9 %), але в інших вікових групах ця пропорція нелінійно варіюється.

Досить значні розбіжності між основною мовою спілкування і мовами спілкування в родині (значення збігаються лише в 66—89 % випад-

Таблиця 1. Співвідношення основної повсякденної мови респондентів і мов, якими вони розмовляють з родичами різних поколінь (Центр)

Ваша повсякденна мова	Якою мовою чи мовами Ви самі розмовляєте з Вашими родичами певного віку? (%)											
	≈70 років			≈50 років			≈30 років			<20 років		
	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.
Укр., n = 849	86	7	33	84	13	38	83	13	38	82	6	33
Рос., n = 233	18	70	28	12	76	30	9	82	27	11	76	22
Зміш., n = 318	24	7	85	19	11	88	19	14	85	21	12	82

* Відповідь респондентів на запитання анкети «Якою мовою Ви самі найчастіше послуговуєтеся у повсякденному житті?»: укр. — українською / українською з російськими елементами, рос. — російською / російською з українськими елементами, зміш. — змішаною мовою з приблизно рівною кількістю українських та російських елементів (зрозуміло, що тут не йдеться про надання змішаному мовленню статусу «мови», а лише про спрощення лінгвістичної термінології під час опитування серед нефаківців). Респонденти по-різному оцінювали «чистоту» своїх мовних кодів, тому відповіді можуть бути дещо суб'єктивними, але оскільки отримано дані від значної кількості респондентів, статистично ці індивідуальні особливості вирівнюються. Сірим фоном відзначено збіжність основної мови й мови спілкування з певною групою.

Таблиця 2. Співвідношення основної повсякденної мови респондентів і мов, якими вони розмовляють з родичами різних поколінь (Південь)

Ваша повсякденна мова	Якою мовою чи мовами Ви самі розмовляєте з Вашими родичами певного віку? (%)											
	≈70 років			≈50 років			≈30 років			<20 років		
	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.
Укр., n = 443	73	10	21	77	15	24	73	18	22	72	17	18
Рос., n = 464	18	66	23	11	84	20	10	85	18	13	80	16
Зміш., n = 293	21	9	78	13	13	89	13	22	85	18	18	78

ків) показують, зокрема, відмінності між оцінкою власного мовлення і мовлення оточення, а також зміни, які відбуваються в мовленні респондентів протягом їхнього життя під впливом життєвих обставин. Так, російськомовні в 45 % випадків розмовляють зі своїми батьками або дідусями українською або змішаною мовою, тобто принаймні деяка частина з них перейшла на російську з української або змішаної вже у свідомому віці, часто у зв'язку з навчанням, одруженням чи переїздом до міста (звичайно ж, деяку частину також становлять змішані родини, де родичі чоловіка чи дружини можуть розмовляти іншою мовою, ніж основна мова респондента). Таким чином, респонденти, попри заявлену російськомовність, продовжують спілкуватися в родині українською або змішаною мовою:

(9) *Єслі мне пазваніла мама ілі там ще хто-то з родственнікав, я себе спакойна переключаюсь, с мамай разгаваріваю на свайом любімам язике [суржику] (S-1221).*

Докладніше розгляньмо стратегії спілкування з дітьми. Порівняння даних двох регіонів демонструє в цілому сильніші позиції російської мови на Півдні у спілкуванні усіх трьох мовних груп. Так, українськомовні з центральних областей, які використовують у спілкуванні з дітьми інші коди, значно частіше послуговуються змішаним мовленням, ніж російською (33 і 6 % відповідно), тоді як на Півдні ці коди розподіляються практично порівну (18 і 17 %). Носії змішаного мовлення, які розмовляють з дітьми «чистими» кодами, у Центрі роблять це майже удвічі частіше українською, ніж російською, тоді як на Півдні однаково часто обома мовами (18 %). Мовна поведінка російськомовних в обох регіонах схожа, тільки в Центрі вони дещо частіше використовують змішане мовлення, а на Півдні — українську.

Загалом можна констатувати, що у спілкуванні з дітьми мешканці обох регіонів не докладають особливих зусиль, аби контролювати власне мовлення і таким чином впливати на те, щоб діти розмовляли чистою українською мовою: так, навіть українськомовні у третині випадків розмовляють з молодшим поколінням змішаним мовленням (на Півдні також і російською). Серед тих, хто зазвичай вдається до змішаного мовлення, лише кожен п'ятий в обох регіонах намагається розмовляти з дітьми українською. Російськомовні ж респонденти тільки в 11 / 13 % випадків використовують українську у спілкуванні з молодшим поколінням, трохи частіше (близько однієї п'ятої) послуговуються змішаним мовленням.

2.2. Вплив освіти

Окрім спілкування в родині, значний вплив на формування мовленнєвої компетенції здійснює школа (освіта). Мова шкільного навчання демонструє статистично значущий ($\chi^2(4) = 326.4$ (Центр), $\chi^2(4) = 358.7$ (Південь), $p < .001$) зв'язок з основною мовою спілкування респондентів (рис. 2, 3).

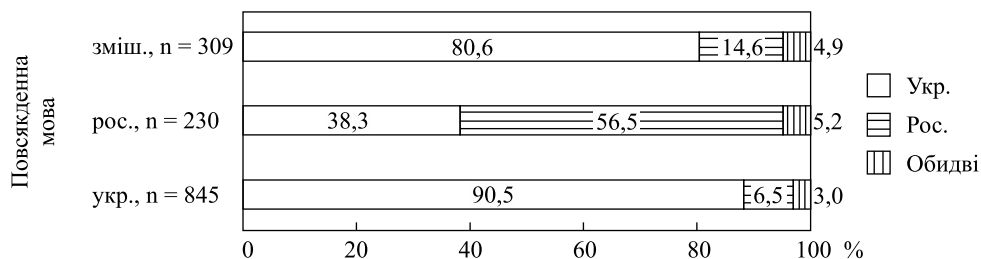

Рис. 2. Співвідношення повсякденної мови респондентів і мови шкільного навчання (Центр)

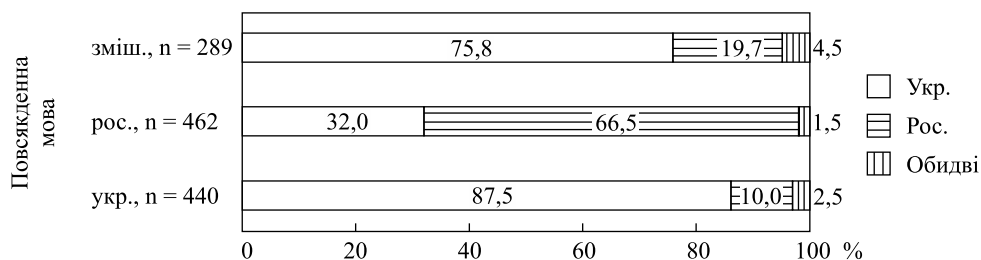

Рис. 3. Співвідношення повсякденної мови респондентів і мови шкільного навчання (Південь)

Зрозуміло, що тут йдеться про різносторонні взаємопов'язані причини: з одного боку, батьки в українськомовних родинах частіше віддають своїх дітей в українськомовні школи, а в російськомовних — у російськомовні, з іншого — діти після українськомовних шкіл частіше розмовляють українською, а після російськомовних — російською. Тим цікавіше простежити відхилення від цих основних тенденцій.

Так, в обох регіонах випускники українськомовних шкіл значно рідше розмовляють у побуті російською (менше 10 %), ніж випускники російськомовних — українською (більше третини). При цьому це частіше представники старшого та середнього покоління, які навчалися у школі в радянські часи й батьки яких часто або не мали вибору щодо мови навчання (особливо в містах, де більшість шкіл були російськомовними), або ж, навпаки, свідомо робили вибір на користь російськомовних шкіл, оскільки самі часто були вихідцями з українськомовних сіл або містечок і сподівалися, що навчання російською допоможе їхнім дітям у майбутньому кар'єрному зростанні. Проте, попри вплив російськомовної освіти, ці респонденти в переважно українськомовному оточенні також залишилися українськомовними. Ті ж, хто сьогодні розмовляє змішаною мовою, переважно закінчували українськомовні школи; попри це, варто зазначити, що випускники російськомовних шкіл використовують змішаний ідіом як основний мовний код удвічі частіше, ніж українську.

Респонденти активно коментують роль школи та інших навчальних закладів у формуванні мовленнєвих компетенцій, зокрема в переході на мови, відмінні від тих, якими дитина розмовляла в колі родини:

(10) *Де дитина може навчитися правильної української мови? Якщо, тим паче, батьки розмовляють вдома на російській мові. То тільки школа взірець цьому, вчителі (С-594);*

(11) *Сначала первое, что появилось — це суржик. Це з бабушкою, з дедушкою, з мамою, папою, со всіма. Потом уже со школьного времени українській язык, ну і русській потом уже, уже в лет 17, як я поступив сюда [в університет] (S-1202);*

(12) *Він [син] ходє в садік український. Но там больше української мови. А от це, сейчас мені от це, що я український, вродє, сама в українську школу ходила, но мені з ним важко в українській мові розговарівать. Що от це в садіку він по-українські балакає некоторые слова, а вдома ж приходив, балакав суржиком, що тоже, там чисто, а вдома не чисто. І книжки ж там дають, купляють, просять же, щоб по-українські було (С-685);*

(13) *Я з детства говорила на суржику. Ну, от мене так приучили. Була така атмосфера і в сім'ї, і вездє. (...) Я вобще до того, як, напевно, не перейшла в клас п'ятий-шостий, даже не понимала, шо це суржик. Мені казалось, шо це то, на чому ми говорим, це обычна мова (S-1207).*

Безумовно, саме батьки обирають мову шкільного навчання чи, тим більше, мову спілкування у дитячому садочку для своїх неповнолітніх дітей. Попри це, окремі респонденти вважають, що вибір школи залежить виключно від мовних вподобань дитини.

(14) *Мені здається, що не потрібно примусово заставляти дитину до якоїсь мови. Яка мова дитині буде ближче, як їй буде комфортніше розмовляти, в ту школу і віддам. (...) Мені здається, що дитина вже розуміє [у шість-сім років], на якій мові їй краще розмовляти, з ким їй краще розмовляти, в яку школу краще ходити, що їй більше подобається — російська чи українська мови. Тут потрібно давати вибір дитині, що вона хоче (S-1314).*

При цьому вчителі, які є зазвичай представниками того самого регіону, також не завжди можуть правити за взірець щодо досконалого володіння кожною з мов, але все-таки їхнє мовлення, за спостереженням респондентів, значно чистіше, ніж у пересічних мешканців регіону, а також вони, принаймні під час виконання своїх службових обов'язків, мусять більше стежити як за чистотою власного мовлення, так і контролювати мовлення дітей.

2.3. Вплив оточення

Ще одним джерелом формування мовленнєвої компетенції є оточення. В анкетах респонденти відповідали на запитання: «Якою мовою розмовляють Ваші діти між собою і зі своїми друзями?». У більшості випадків діти спілкуються тією самою мовою, яка є основною в їхніх батьків, але є й деякі суттєві відмінності. Дані (рис. 4, 5) демонструють ствердні відповіді на питання стосовно кожною з мов, якими спілкуються діти. Окремо представлені респонденти, які вважають свій основний код «чистим» і частково змішаним, оскільки їхні результати суттєво відрізняються (в інших випадках ці дані об'єднано).

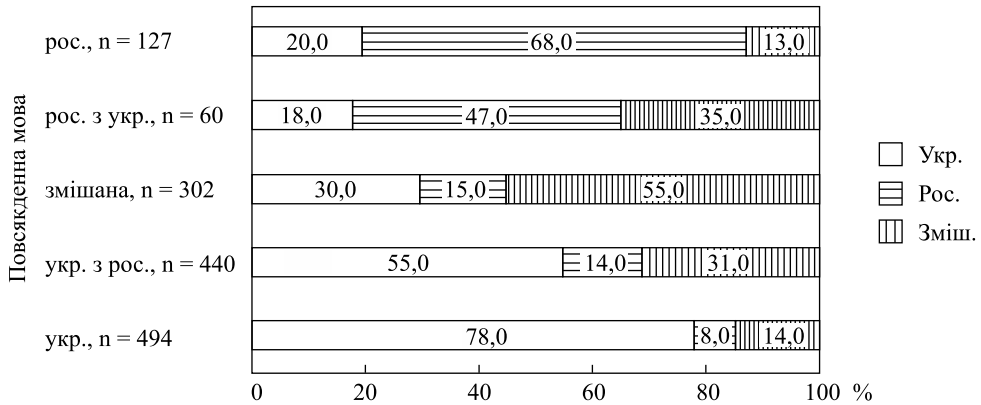

Рис. 4. Співвідношення основної мови респондентів і мов, якими розмовляють їхні діти між собою і з друзями (Центр)

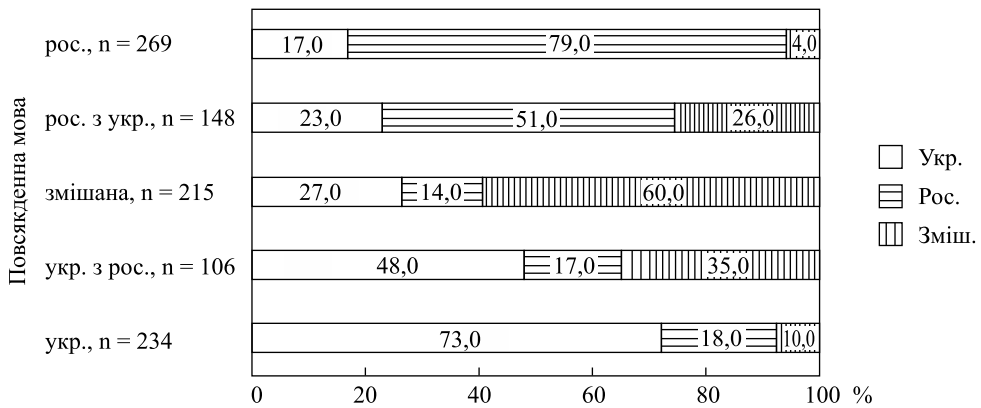

Рис. 5. Співвідношення основної мови респондентів і мов, якими розмовляють їхні діти між собою і з друзями (Південь)

Загалом стратегії мовної поведінки дітей у середовищі однолітків аналогічні в обох регіонах, тільки, як і щодо інших питань, позиції російської мови на Півдні сильніші, а змішаного мовлення — дещо слабші, ніж у Центрі (щоправда, ці відмінності між регіонами статистично незначущі). Діти носіїв «чистих» кодів назагал спілкуються ними і з іншими дітьми (78 / 73 % дітей українськомовних, 68 / 79 % російськомовних), але в Центрі діти українськомовних батьків дещо рідше спілкуються з однолітками російською, ніж на Півдні (8 / 18 %), тоді як українську в обох регіонах використовує біля 1/5 дітей російськомовних респондентів.

Як уже зазначалося, респондентів, які називали своїм основним кодом «чисту» українську або російську, зараховуємо під час аналізу до тих, хто вважає своє мовлення українським / російським із деякими вкрапленнями з іншої мови, оскільки оцінка «чистоти» власного мовлення і кількість іншомовних елементів часто буває суб'єктивною. Але щодо мови дітей це виявився досить суттєвий чинник: розподіл мовних кодів

цих дітей аналогічний у цих групах в обох регіонах — близько половини дітей розмовляють основною мовою батьків і приблизно третина використовує змішане мовлення.

Стосовно суржикомовних батьків, то їхні діти лише у 55 / 60 % випадків розмовляють з однолітками змішаним мовленням, решта ж розподіляється між «чистими» кодами у співвідношенні 2:1 на користь української. Як відзначає Г. Гентшель на матеріалі білорусько-російського змішаного мовлення, діти в родинях, де використовують змішане мовлення, фактично соціалізуються в мовному плані не паралельно у двох мовних кодах, а в змішаному коді, який вони сприймають як єдине ціле, і лише згодом, переважно з початком шкільного навчання, відбувається протиставлення мов і діти навчаються відсіювати у своєму мовленні «не-російські» або (рідше) «не-білоруські» елементи (Хентшель, 2013, 61—62). Український матеріал, зокрема відкриті інтерв'ю, також підтверджують цю тезу, пор. приклади (11), (13), хоча поодинокі респонденти стверджують, що вивчення двох мов у школі, навпаки, сприяло укоріненню суржика:

(15) *Вже коли пішла в школу, то почала вчити українську мову, російську мову, ці мови почали ще більше мішатись, і получився такий гарний суржик, коли одне слово російське, друге українське (S-1319).*

Наведені дані можуть свідчити не лише про неоднорідність мовного оточення респондентів або наявність у їхніх дітей друзів, однокласників чи сусідів, які розмовляють іншими мовами, а й про те, що під впливом оточення відбувається мовний зсув, передусім у бік «чистих» мовних кодів. Про це часто говорять респонденти у відкритих інтерв'ю:

(16) *Просто мене багато хто не помігав [на суржик], із-за цього я перейшов на російську (S-1320);*

(17) *Більше стала говорить [в університеті] українською або російською мовою. Суржик перестав бути у моєму лексиконі, скажемо так (S-1201);*

(18) *Раньше я общалась на суржике, и меня это вообще не волновало, просто я выбрала свое решение, что я хочу быть более образованным человеком и знать на 100 % единственный язык, который я точно могу довериться и полностью облокотиться, так сказать, на него (S-1420).*

Причини такого переходу можуть бути різними: прагнення, щоб співрозмовники тебе розуміли (16), підлаштування під оточення (17), бажання виглядати в очах інших інтелігентніше (18). Респонденти, особливо молодь, підкреслюють важливість свідомого переходу з суржика на «чисті» мови: таким чином вони почуваються більш упевненими, освіченими, успішними людьми, хоча в більшості з них залишаються співрозмовники (зазвичай це родичі й друзі дитинства), з якими вони продовжують спілкуватися змішаною мовою.

Слід зазначити, що цей перехід до «чистих» мов, передусім української, значно частіше відзначають респонденти на Півдні, ніж у Центрі, і тут ідеться радше не про регіональні, а про часові відмінності: за шість

років між проведенням досліджень, за які, завдяки реалізації мовного законодавства та змінам у суспільній свідомості, суттєво зміцнилися позиції української мови в публічному просторі, безумовно, сильно змінилося як ставлення мовців до кожної з мов, так і сфери їхнього практичного використання.

2.4. Вплив книг, телебачення та інтернету

Висловлювання респондентів демонструють, що мовлення батьків, однолітків і навіть шкільних вчителів зазвичай містить регіональні особливості й елементи змішування кодів. Таким чином, джерелом «еталонного», стандартного мовлення для дітей залишаються книги й телебачення, попри те що й вони за останні десятиріччя значно «демократизувалися», і сьогодні навіть мовлення професійних телевізійних дикторів, не кажучи вже про героїв фільмів і учасників телепередач, містить багато розмовних або й ненормативних елементів (пор. огляд телевізійних шоу у Враскі, 2009, с. 213—220). На думку І. Ціхоцького, «сучасний суржик переріс стилістичний діапазон ужиткового мовлення і впевнено проникає в літературні і музичні тексти, мову телебачення і преси, чому активно сприяє постмодерна рецепція дійсності в українській мистецькій парадигмі та шоу-бізнесі» (Ціхоцький, 2012, с. 289).

Попри це, респонденти нерідко відзначають важливість книг для засвоєння дітьми чистої, правильної мови:

(19) *Почитаєш українську книжку, і ти вже більше розмовляєш по цьому* (С-193).

Так вони, зокрема, визначають заходи для зникнення змішаної мови:

(20) *Книжки, вчителі, телебачення, мультики, кіно на українській мові* (С-135).

Разом з тим у багатьох респондентів виробилася стійка звичка читати російською, причому йдеться не лише про старше покоління, але й про середнє і навіть про молодше — пор. висловлювання 28-річної (21) і 57-річної (22) респонденток:

(21) *На даний час я можу читати книжку і українську і російську, но українську я не розумію. Бо в мене багато літератури дуже, я читаю, я люблю читати, я читаю руським язиком, розуміє. Український, він не доходить, от* (С-902);

(22) *От, чогось читає легше на російській мові (сміється), не знаю, чого. Яку не візьми, вся на російській мові. Українських мало, мало, воно і щас, напевно, немає українських книжок, більше російських* (С-1277).

Думка (22) про відсутність українських книг є досить популярною серед населення, її підтверджує й О. Тараненко: «На українському книжковому ринку переважає російськомовна література, в тому числі привезена з Росії» (Тараненко, 2007, с. 131). Щоправда, в останні роки ситуація стосовно українських книг значно покращилася завдяки змінам у законодавстві: якщо говорити про власне книгодрукування, тут суттєво переважає українськомовна продукція. Так, якщо станом на 2006 р., згідно з даними

Книжкової палати⁵, українською мовою було видано 30 млн примірників книг і брошур, а російською — 20 млн, то станом на 2020 р. їхня кількість становила 36 млн українською і 2,7 млн — російською.

Свої читацькі звички респонденти переносять і на наймолодше покоління: оскільки вони самі інколи не можуть пояснити дітям значення українських слів, то, з їхньої точки зору, дітям також простіше й зрозуміліше читати російською:

(23) *От, у мене дитина, вчора читала українську книжку, задавали, і слово «фірточка», кажу, ти розумієш, що це за слово, вона — ні. (...) А я кажу: «Це форточка», — я так думаю, що це форточка. Но це просто, от, бачте, що діти українську читають, що багато вони поняття не знають слів, що воно таке (С-165);*

(24) *Конечно, маленьким деткам проще російською, змішаною мовою, бо там такі єсть слова, що дитина... Як малий вчив віршика, він даже не може його вимовити. В українській мові там же єсть такі вірші, що він і вимовити не може. Ілі питає: «Що це таке, що російською проще, ну, розповісти, розказати, чим українською» (С-602).*

При цьому також не завжди формується навик розмовляти російською, адже суржикомовні батьки коментують прочитане й обговорюють з дітьми російськомовні книги за допомогою змішаного мовлення.

(25) *Я на русській можу тільки, якщо дитині читаю книжку, якась попадає на русском языке сказка, то вона йде на русском. А еслі так мультики смотрім ілі рассказиваю єму, то там уже, уже язык смешаний. Уже не получается русській. Уже балакаєш суржигом (С-602).*

Разом з тим самі респонденти відзначають вплив мови читання на формування власних мовленнєвих компетенцій в українській мові (26), російській (27) чи обидвох (28):

(26) *Книжки, якісь телепрограми, більш там ми навчилися. Книжечки, там, журнали дитячі, там, «Малютко», вони вже більш йшли на українській мові. Від цього і більше слова в обіході пішли українські, розуміння їх пішло більше після журналів, після книжок, от таке (S-1146);*

(27) *Так як в детстве я читав більше книжок російською, то начав думать російською (S-1320);*

(28) *Тут ще налажує, я думаю, отпечаток те, що я дуже любила читать, читала українські книжки і російської мови. Воно все в голову влажується, того так і получается (С-279).*

Деякі респонденти підтримують свідомий вибір на користь читання українських книжок для того, щоб діти краще розмовляли українською, хоча й не для всіх це є звичною практикою:

(29) *Даже в интернеті читали, що люди ті, що переживають за Україну, вони російською мовою даже не хочуть дітям і книжки читати, що ми должны в Україні читати українською мовою українські книжки, чим російську (С-602).*

⁵ Державна наукова установа Книжкова палата України імені Івана Федорова. <http://www.ukrbook.net>

Поряд з тим, що для багатьох респондентів байдуже, якою мовою читати книги, аби лише був відповідний зміст (30), окремі з них свідомо роблять вибір на користь двомовності, цілеспрямовано працюють для того, щоб діти знали обидві мови (31):

(30) [Читала] і російську, і українську. І даже зараз своїй внучці я, буває, то купляю їй і таку, і таку літератури. Аби казки були такі, щоб хороші, щоб дитина розвивалась, розумієте (С-13);

(31) Моя дитина навчається в українській школі, інша моя дитина в україномовному садочку. Але я розмовляю з ними російською мовою, я їм читаю російськомовні книжки (...). Я хочу, щоб моя дитина знала і ту мову, і ту. (...) Це буде непогано, як декілька мов (С-33).

Перегляд дітьми телепередач і, тим більше, контенту з інтернету батьки контролюють значно менше і, відповідно, рідко коментують це в інтерв'ю. Але навіть якщо про це згадують, тут, як і у випадку з читанням книг, значно частіше йдеться про те, як це має бути, ніж про те, як респонденти практикують перегляд передач для покращення української (чи російської) мови дітей у власних сім'ях. При цьому поодинокі респонденти також називають вплив телевізійного й інтернет-контенту визначальним для формування мовлення дитини:

(32) Вось, наприклад, знайомі. Дивлюся — по-руськи. Я говорю: а чо вона [донька] в вас по-руськи говоре? Ти от нормально по-українськи (...), чоловік твій, а чо вона по-руськи? Ну, так мультіки ж дивиться, і того по-руськи. А, мультіки русскі. Значить, більшу частину дитина займається не з батьками, не десь, а з мультіками, з телевізором, чи шо їй там дали, чи планшет (...). А друга наоборот (...). Я говорю, і спрашую: Люд, ти спеціально її вчиш української мови? Вона каже: та не, це ж мультіки дивиться на українській, і дитина «прапор» каже (S-1339).

За даними опитування, часто або дуже часто переглядають телепередачі українською 91,1 % респондентів у Центрі й 70,7 % на Півдні, для російської відповідні показники становлять 71,2 і 69,4 %, але в більшості випадків важко сказати, наскільки це свідомий вибір на користь тієї чи тієї мови. Хоча можливостей дивитися телебачення українською останнім часом значно побільшало: так, якщо у 2013 р. на українському телебаченні частка української мови складала 16 %, то згідно з Законом Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації, який набув чинності у 2017 р., частка державної мови в ефірі на загальнонаціональних каналах має становити не менше 75 % (у прайм-тайм), а на місцевих — не менше 60 %. Радіопередачі державною мовою, згідно з законодавством, мають вестися ≥ 60 % добового мовлення, пісні українською мовою в ефірі радіостанцій протягом доби мають звучати ≥ 35 %.

Зрозуміло, що вибір мови в інтернеті переважно залежить виключно від особистих уподобань користувачів: існує достатньо різнопланового контенту як українською, так і російською мовою, а багато сайтів, зокрема інформаційних, мають обидві мовні версії.

2.5. Декларативність і реальні заходи з формування мовної ідентичності

В інтерв'ю респонденти часто висловлюють свої міркування щодо того, як в ідеалі юні громадяни України мають проходити мовну соціалізацію. У цьому контексті можна почути фрази на зразок: «Наші діти повинні...» спілкуватися українською / російською / іноземними мовами, знати історію і традиції свого народу, бути патріотами... При цьому зазвичай ідеться не про конкретні дії і навіть не про конкретних дітей і внуків, а про ідеалізованих «дітей» у широкому сенсі слова, наступне покоління, яке покликане бути в усьому кращим і виправити помилки покоління «батьків». Таким чином респонденти формулюють ряд «обов'язків» для дітей, а також для їхніх вчителів і вихователів: окрім досконалого володіння українською мовою (33—35), вони повинні знати й шанувати історію і традиції (36), володіти іншими мовами (37), і лише в поодиноких випадках, як (34), ці твердження стосуються конкретних, своїх дітей:

(33) *Це вже осььо нові дітки, які, там, підрастають, то вони повинні більш уже розмовляти на українській мові, їм на да преподносить це вже, преподавать більш української мови (С-604);*

(34) *І мої діти должни обіза... обов'язково повинні знати українську мову (С-728);*

(35) *Ані [вчителі] должни подносить усі предмети, все на українськом (С-718);*

(36) *Наші пам'ятники, наша історія українська, яку должни знать с самава ражеденія діти, а не забувать пра це (С-805);*

(37) *Ну, я щітаю, шо зараз уже діти наші должни знать больше мов і уміть понімають своїх, там, недалеких братів, там, росіян, там (С-1315).*

Респонденти, особливо в Центрі, переважно дають «правильні», патріотичні відповіді на питання, пов'язані з формуванням мовної ідентичності наступного покоління. На жаль, майже ніколи вони не підкріплюють їх висловленням готовності докладати до цього особистих зусиль, змінювати власні мовні звички чи свідомо працювати над їх виробленням у дітей. У цих інтерв'ю часто можна почути, що «повинні» робити діти, вчителі, медіа-персони, політики й держава загалом, але дуже рідко — про особистий вибір і особисту відповідальність за мову власних дітей.

(38) *Вышло куча законов, что касается языка. То нельзя, это нельзя, тут должны, тут обязаны, а менталитет людей не изменился. Наши бабушки, их не поменяют. Наши мамы с папой, их не поменяют. Чтобы это всё поменялось, должно пройти достаточно много лет. Потому что пока мы, молодёжь, не начнём менять свой язык, не начнём разговаривать сугубо на украинском, то не изменится ничего. Наши дети так и будут разговаривать на русском. Мои дети тем более. То есть пока мы с себя не начнём это всё менять, этого не будет (S-1205).*

Попри сильні патерналістські тенденції в суспільстві й віру в те, що зміни в житті має забезпечити хтось інший, навіть якщо йдеться про мовлення власних дітей, можемо констатувати помітні зрушення останнім часом у бік активної позиції. Часові рамки проведення проекту дають можливість відстежувати динаміку цих змін: так, у Центрі, де опитування проходило у 2014 р., поряд з активізацією патріотичних почуттів переважають настрої пасивного спостереження: ми вже не змінимося, але наші діти повинні говорити українською. Натомість на Півдні, де опитування розпочалося у 2020 р., респонденти все частіше говорять про певні власні дії щодо формування мовленнєвих компетенцій своїх дітей; такі висловлювання помітно почастишали у другій половині проведення дослідження, після набуття чинності 16 січня 2021 року окремих норм Закону *Про забезпечення функціонування української мови як державної*. Масовий перехід на українську у громадських установах, культурі та освіті став для батьків, хоча поки що лише деяких, вагомим поштовхом для того, щоб активно допомагати дітям у вивченні української мови, переходячи в сімейному спілкуванні на українську й забезпечуючи їм доступ до відповідного книжкового, телевізійного та інтернет-контенту. Для порівняння, багато українських емігрантів, утворюючи змішані сім'ї, свідомо обирають розмовляти зі своїми дітьми виключно мовою країни проживання, навіть якщо володіють нею не ідеально, тобто тут йдеться передусім про мотивацію і переконання в перспективності обраної мови для дитини⁶; таке ж свідоме переконання щодо важливості української мови для перспектив дитини в сучасних українських реаліях, згідно зі спостереженнями в рамках нашого дослідження, є поки що лише в окремих родинах, але виявляє тенденцію до поширення.

3. ВИСНОВКИ

Формування мовної ідентичності в центральному й південному регіонах України виявляє багато спільних рис, хоча є і деякі відмінності.

Загалом серед українськомовних у Центрі позиції передачі української наступним поколінням сильніші, ніж на Півдні. Щодо зміни мови в українськомовних родинах слід відзначити, що у Центрі вони частіше відбуваються в бік змішаного мовлення, тоді як на Півдні — до російської. У російськомовних родинах в обох регіонах мовні зміни можна розглядати як поступовий перехід у бік української через змішане мовлення — ним у розмовах з дітьми російськомовні послуговуються удвічі частіше, ніж українською. Позиції передачі змішаного мовлення в обох регіонах є найбільш стійкими. Але загалом у родинному колі, попри вказані особливості, дорослі переважно спілкуються з дітьми своїми повсякденними мовами. Таким чином, якщо в суспільстві й відбувається поступовий перехід до «чистих» кодів, передусім української мови, то

⁶ Докладніші спостереження щодо збереження і втрати національної мови у спілкуванні з дітьми в діаспорі див. (Ажнюк, 2021, с. 188—231).

переважно не завдяки свідомому вибору та активній позиції батьків стосовно формування мовної поведінки власних дітей.

Вплив школи на формування мовленнєвої компетенції мешканців досліджуваного регіону, попри те, що саме школу респонденти часто вважають місцем, де їхні діти мають заговорити українською, значно менш вагомий, ніж вплив родини й оточення: так, лише трохи більше половини (на Півдні — дві третини) випускників російськомовних шкіл є російськомовними в побуті. Решта ж під впливом українсько- чи суржикомовного оточення так і не перейшла на російську в побуті, хоча, безперечно, російськомовна школа справила на них певний вплив: так, випускники російськомовних шкіл у порівнянні з випускниками українськомовних частіше читають книги російською і рідше — українською; також їм легше писати тією мовою, якою проводилося навчання у школі. Отже, вплив мови шкільного навчання на мовлення респондентів слід диференціювати: він досить вагомий у тих сферах, які формуються саме під час шкільного навчання (читання, письмо), але значно менше впливає на вибір або зміну побутового мовлення. Тому, попри безсумнівну користь українськомовного навчання для формування мовленнєвих компетенцій, надії на те, що діти виключно під впливом шкільного навчання «заговорять українською», які так часто висловлюють респонденти в інтерв'ю, не мають достатніх підстав.

Середовище однолітків також виявляє певний вплив на формування мовленнєвих компетенцій дітей. Проте, всупереч поширеному в суспільстві стереотипу, діти з українськомовних родин у Центрі рідше переходять у спілкуванні з однолітками на російську, ніж діти з російськомовних — на українську (пор. рис. 4); на Півдні таких переходів приблизно порівну (рис. 5). Загалом українську мову, за свідченням респондентів, діти використовують у своєму середовищі частіше, ніж російську. Це відбувається під впливом низки чинників: поширення українськомовної освіти й дошкільного виховання, збільшення кількості якісної книжкової, телевізійної продукції та інтернет-контенту українською мовою, збільшення частки української в культурі, сфері послуг тощо. Тому, навіть попри помітну інертність батьків, загалом наймолодше покоління, зокрема й завдяки державній мовній політиці, має добрі шанси на розширення частки української мови у своєму мовному репертуарі й збільшення сфер використання української мови.

Соціодемографічні характеристики респондентів

Код респ. ¹	Область	Тип нас. п. ²	Стать	Вік	Освіта ³
C-13	Вінницька	Вм	ж	61	С.-спец.
C-33	»	Вм	ж	36	» »
C-135	»	Мм	ж	54	Середня
C-165	Дніпропетровська	Мм	ж	31	С.-спец.
C-193	»	СмТ	ж	36	Середня
C-279	»	СмТ	ж	31	Вища
C-553	Кіровоградська	Мм	ж	50	Середня
C-594	»	Вм	ж	58	Вища
C-602	»	Вм	ж	43	»
C-604	»	Вм	ж	39	»
C-685	Полтавська	Вм	ж	22	Середня
C-718	»	См	ч	20	Середня (студ.)
C-728	»	См	ч	21	Вища
C-805	Сумська	Вм	ж	53	С.-спец.
C-902	Харківська	СмТ	ж	37	» »
C-1268	Черкаська	Мм	ч	56	» »
C-1277	»	Мм	ж	57	» »
C-1305	Чернігівська	См	ж	31	Вища
C-1315	»	См	ж	39	»
S-941	Одеська	Мм	ж	29	Середня
S-1146	»	С	ж	38	»
S-1201	Миколаївська	СмТ	ж	19	Вища
S-1202	Одеська	СмТ	ч	19	Середня (студ.)
S-1205	Херсонська	Вм	ж	18	» »
S-1207	Миколаївська	С	ж	21	Вища
S-1221	Одеська	С	ж	39	»
S-1224	»	СмТ	ж	47	»
S-1314	Миколаївська	С	ж	18	Середня (студ.)
S-1319	»	См	ж	17	» »
S-1320	»	СмТ	ч	19	» »
S-1326	»	Мм	ж	20	» »
S-1339	»	С	ж	59	Вища
S-1420	Херсонська	СмТ	ж	30	С.-спец.

¹ С — Центр, S — Південь. ² Вм — велике місто (понад 100 тис. мешканців), См — середнє місто (30—100 тис.), Мм — мале місто (менше 30 тис.), СмТ — селище міського типу, С — село. ³ Середня — середня / неповна середня, для студентів 1—3 курсів додатково відзначено (студ.), С.-спец. — середня спеціальна / професійно-технічна, Вища — вища / неповна вища.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажнюк, Б. М. (2021). *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Брага, І. І. (2019). Етномовна ідентифікація носіїв суржику. *Записки з українського мовознавства*, 26(2), 119—127.
- Гончарова, М. (2015). Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*, 6, 60—69.
- Данилевська, О. М. (2019). *Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Лозинський, Р. М. (2010). *Етномовна географія України* [автореф. дис. докт. геогр. наук, ЛНУ ім. Івана Франка]. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка.
- Масенко, Л. (2020). *Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні*. Київ: Кліо.
- Палинська, О. (2019). Метаязыковые рефлексии носителей украинско-русской смешанной речи. *Wiener Slawistischer Almanach*, 84, 327—345.
- Хентшель, Г. (2013). Белорусский, русский и белорусско-русская смешанная речь. *Вопросы языкознания*, 1, 53—76.
- Хентшель, Г., & Тараненко, О. О. (2015). Мовний ландшафт Центральної України: українська мова, російська мова, «суржик» (уживання — мовна компетенція — національне позиціонування). *Мовознавство*, 4, 3—25.
- Ціхоцький, І. (2012). Антисуржик: у пошуках мовної ідентичності. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 57, 364—366.
- Blankenhorn, R. (2003). *Pragmatische Spezifika der Kommunikation von Russlanddeutschen in Sibirien: Entlehnung von Diskursmarkern und Modifikatoren sowie Code-switching*. Berliner slawistische Arbeiten, Band 20. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bracki, A. (2009). *Surżyk. Historia i teraźniejszość*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Danylenko, A. (2016). Iazychie and Surzhyk: Mixing Languages and Identities in the Ukrainian Borderlands. In T. Kamusella, M. Nomachi, & C. Gibson (Eds.), *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* (pp. 81—100). London: Palgrave Macmillan.
- Del Gaudio, S. (2020). Language situation in the district of Ripky (Černihiv, Ukraine). *Russian Linguistics*, 44, 177—201.
- Hentschel, G., & Taranenko, O. (2021). Bilingualism or trilingualism: Ukrainian, Russian and “Surżyk” in Ukraine. Analysis and linguistic-geographical mapping. *Die Welt der Slaven*, 66(2), 268—299.
- Palinska, O., Reuther, T., & Taranenko, O. (2021, December 12). Hybridisierung von zwei Seiten: ukrainisch-russisches und russisch-ukrainisches Code mixing im Kontext der (sozio) linguistischen Situation in der südlichen Ukraine entlang der Küste des Schwarzen Meers. *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/hybridisierung-von-zwei-seiten>
- Kittel, B., Linder, D., Brüggemann, M., Zeller, J. P., & Hentschel, G. (2018). *Sprachkontakt — Sprachmischung — Sprachwahl — Sprachwechsel: Eine sprachsoziologische Untersuchung der weißrussisch-russisch gemischten Rede “Trasjanka” in Weißrussland*. Berlin: Peter Lang.
- Taranenko, O. (2007). Ukrainian and Russian in contact: attraction and estrangement. *International journal of the sociology of language*, 183, 119—140.
- Reis, A., Palinska, O., & T., Taranenko, O. (2021, December 12). Variabilität und Stabilität im gemischten Substandard im extensiven und zeitstabilen Sprachkontakt: der ukrainische Surżyk zwischen Ukrainisch und Russisch (im Vergleich mit der weißrussischen Trasjanka). *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/drittmittelprojekte/variabilitaet-und-stabilitaet-im-gemischten-substandard-surzyk#c98833>

Статтю отримано 19.04.2022

Статтю схвалено 23.05.2022

REFERENCES

- Azhniuk, B. M. (2021). *Movna polityka: Ukraïna i svit*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Byraho (in Ukrainian).
- Blankenhorn, R. (2003). *Pragmatische Spezifika der Kommunikation von Russlanddeutschen in Sibirien: Entlehnung von Diskursmarkern und Modifikatoren sowie Code-switching*. Berliner slawistische Arbeiten, Band 20. Frankfurt am Main: Peter Lang (in German).
- Bracki, A. (2009). *Surżyk. Historia i teraźniejszość*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego (in Polish).
- Braha, I. I. (2019). Etnomovna identyfikatsiia nosiiv surzhyku. *Zapysky z Ukraïns'koho Movoznavstva*, 26(2), 119–127 (in Ukrainian).
- Danylenko, A. (2016). Iazychie and Surzhyk: Mixing Languages and Identities in the Ukrainian Borderlands. In T. Kamusella, M. Nomachi, & C. Gibson (Eds.), *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* (pp. 81–100). London: Palgrave Macmillan.
- Danylevs'ka, O. M. (2019). *Ukraïns'ka mova v Ukraïns'kii shkoli na pochatku XXI stolittia: Sotsiolingvistychni narysy*. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylians'ka akademiia” (in Ukrainian).
- Del Gaudio, S. (2020). Language situation in the district of Ripky (Černihiv, Ukraine). *Russian Linguistics*, 44, 177–201.
- Hentschel, G. (2013). Belorusskii, russkii i belorussko-russkaia smeshannaia rech. *Voprosy Iazykoznaviia*, 1, 53–76 (in Russian).
- Hentschel, G., & Taranenko, O. O. (2015). Movnyi landschaft Tsentral'noi Ukraïny: Ukraïns'ka mova, rosiis'ka mova, “surzhyk” (Uzhyvannia — movna kompetentsiia — natsional'ne pozysionuvannia). *Movoznavstvo*, 4, 3–25 (in Ukrainian).
- Hentschel, G., & Taranenko, O. (2021). Bilingualism or trilingualism: Ukrainian, Russian and “Surżyk” in Ukraine. Analysis and linguistic-geographical mapping. *Die Welt der Slaven*, 66(2), 268–299.
- Honcharova, M. (2015). Rol'movy u formuvanni riznovydiv identychnosti. *Mova i Suspil'stvo*, 6, 60–69 (in Ukrainian).
- Kittel, B., Linder, D., Brüggemann, M., Zeller, J. P., & Hentschel, G. (2018). Sprachkontakt — Sprachmischung — Sprachwahl — Sprachwechsel: Eine sprachsoziologische Untersuchung der weißrussisch-russisch gemischten Rede “Trasjanka” in Weißrussland. Berlin: Peter Lang (in German).
- Lozyns'kyi, P. M. (2010). *Etnomovna heohrafiia Ukraïny* [Dissertation extended summary for the Doctor of Geographical Sciences degree, L'vivs'kyi natsional'nyi universytet imeni I. Franka]. Lviv: Vydavnytstvo LNU im. I. Franka (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2020). *Konflikt mov ta identychnosti u postradians'kii Ukraïni*. Kyiv: Vydavnytstvo “Klio” (in Ukrainian).
- Palins'ka, O. (2019). Metaiazykovye refleksii nositelei ukrainsko-russkoi smeshannoi rechi. *Wiener Slavistischer Almanach*, 84, 327–345 (in Russian).
- Palinska, O., Reuther, T., & Taranenko, O. (2021, December 12). Hybridisierung von zwei Seiten: Ukrainisch-Russisches und russisch-ukrainisches Code mixing im Kontext der (sozio)linguistischen Situation in der südlichen Ukraine entlang der Küste des Schwarzen Meers. *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/hybridisierung-von-zwei-seiten> (in German).
- Reis, A., Palinska, O., & T., Taranenko, O. (2021, December 12). Variabilität und Stabilität im gemischten Substandard im extensiven und zeitstabilen Sprachkontakt: Der ukrainische Surżyk zwischen Ukrainisch und Russisch (Im Vergleich mit der weißrussischen Trasjanka). *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/drittmittelprojekte/variabilitaet-und-stabilitaet-im-gemischten-substandard-surzyk#c98833> (in German).
- Taranenko, O. (2007). Ukrainian and Russian in contact: Attraction and estrangement. *International Journal of the Sociology of Language*, 183, 119–140.
- Tsikhots'kyi, I. (2012). Antysurzhyk: U poshukakh movnoi identychnosti. *Visnyk L'vivs'koho Universytetu. Serii Filolohichna*, 57, 364–366 (in Ukrainian).

Received 19.04.2022

Accepted 23.05.2022

Olesia Palins'ka, PhD, Research Fellow, Institute of Slavic Studies,
Carl von Ossietzky University of Oldenburg
114—118 Ammerlender Heerstrasse, Oldenburg, Germany, D-26129
E-mail: palinska_o@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2623-7164>

**FORMATION OF THE LANGUAGE IDENTITY OF THE RESIDENTS
OF CENTRAL AND SOUTHERN UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF TRICODALISM (UKRAINIAN LANGUAGE — RUSSIAN
LANGUAGE — UKRAINIAN-RUSSIAN MIXED SPEECH)**

This article aims to analyze the features of linguistic socialization and formation of the language identity of the residents of central and southern regions of Ukraine, which are normally considered as a territory of Ukrainian-Russian bilingualism and Ukrainian-Russian code-mixing, i.e., so-called Surzhyk. The relation between the dominant language of the respondents and the factors of formation of their speech competence is described in four contexts as follows: 1) a parent's language and communication in a family; 2) a close environment language; 3) a school language; 4) a language of books, television, and the Internet.

Being conducted on the basis of sociolinguistic data obtained from the 2014—2020 survey in the region and semi-structured in-depth interviews with mixed-language speakers, the research combines quantitative and qualitative research methods.

In families, respondents mostly use their main language with their children. In Ukrainian-speaking families, there is a partial shift toward mixed speech (Central Ukraine) or Russian (Southern Ukraine). In Russian-speaking families, this shift is toward Ukrainian with respect to mixed speech. The influence of the school language on respondents' speech shall be differentiated. While the school language is quite significant for the skills formed during school education, e.g., reading and writing, it much less determines the choice of the respondents in their everyday speech.

The peer environment also defines the development of children's/teenagers' speech competencies. According to the respondents, Ukrainian prevails in peer groups. This is determined by a number of factors, e.g., the spread of Ukrainian-language education and preschool education, the increasing number of books in Ukrainian, television products and Internet content in Ukrainian, the increasing use of Ukrainian in culture, and public services.

Keywords: language socialization, language identity, Ukrainian-Russian code-mixing